

“SLAVUS – SCLAVUS”: СЛОВ'ЯНИН ЧИ РАБ? ЕТИМОЛОГІЧНА ЗАГАДКА В НАЗВІ ПОЕЗІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

“...ймення слов'янина не дарма
Синонімом раба між людьми стало!”

Зроблено спробу розкрити таємницю назви поезії Лесі Українки. Досліджено етимологію латинських іменників Slavus – Sclavus та описано міркування з приводу доцільності перекладу назви як “Слов'янин – раб”.

Ключові слова: *Леся Українка, етимологія, латинізм, духовна культура, переклад.*

Мова є тим засобом, за допомогою якого людина відкриває свій зовнішній та внутрішній світи. Мова виказує життєвий досвід, віддзеркалює особистість людини. Мова є також засобом міжкультурного спілкування, накопичення ідей, знань, засобом духовного розвитку людини. Незамінним компонентом для такого розвитку є духовна культура спілкування. Культура спілкування української нації формувалася й розвивалася під впливом духовної культури народів Сходу та Заходу. Візантійська культура з притаманними їй античними традиціями проникла в Україну завдяки прийняттю Володимиром Великим християнства. Багатогранні контакти з Європейськими державами сприяли тому, що українців навчили мислити раціонально. І таке поєднання протилежностей зміцнило, розвинуло українську мову до найвищого рівня майстерності передачі інформації за допомогою слова.

З приходом в Україну християнства до нас потрапляють також зразки духовної спадщини античних держав, які в свою чергу не могли не вплинути на формування та подальший духовний розвиток культури та літератури нашого народу. І. Франко так охарактеризував цей вплив: “З безмірно багатой греко-римської літератури лишилися лише нужденні відломки та шматочки”, проте “навіть ті мізерні останки мали силу в XV та XVI вв. обновити європейську людність, дивинути її з варварства, похнути до нового розвою і що вони й досі не перестали запліднювати нашого духу і творять непохитну основу нашої цивілізації” [8, с.12]. Є. Маланюк безпосередньо вказує, що “комплекс Еллади ... являє собою надто могутній і надто глибокий поклад, щоб його значення недобачати або ним легковажити. Думаю навіть, ... що той поклад, без більшої помилки, можна вважати за підклад нашої культури. Згадаймо хоча б своєрідний “гуманізм” чи то “Руської Правди” ..., чи “Поученіє” Мономаха, ... гуманізм, що на 3–4 століття випередив західноєвропейський. Антично-грецька генеза

цього гуманізму ... не підлягає сумніву. Наш старокіївський гуманізм з'явився лише ..., власне наслідком ... географічної приналежності до світу Еллади” [7, с.19]. Не можна переоцінити, яку роль для становлення та розвитку української національної культури та літератури відіграла антична спадщина. Вивченню цього питання присвячували свої дослідження такі видатні вчені, як І. Франко, І. Огієнко, Д. Чижевський, Є. Маланюк, О. Білецький, А. Білецький, Й. Кобів, М. Білик, В. Маслюк, Б. Мозолевський, Б. Яніш, П. Кононенко, В. Німчук, Д. Наливайко, Ф. Нікітіна, Ю. Микитенко, Ю. Шанін, Л. Скорина, М. Шах-Майстренко, В. Кречотня, Г. Нудьги, П. Кононенка, В. Шевчука, В. Яременка, Н. Яковенко, В. Миронової, О. Лефтерової, С. Гриценко та багато інших науковців.

Метою написання статі є спроба розкрити таємницю назви поезії Лесі Українки “Slavus – Sclavus” та з'ясувати доцільність перекладу латинської назви українською як “Слов'янин – раб”.

Об'єктом дослідження в даній статті виступають латинські іменники Slavus – Sclavus, їх етимологія.

Латину повинна була знати якщо не кожна людина, то, принаймні, духовно високоосвічена людина, аби мати можливість долучитися до скарбниці духовного надбання людства. Юна Леся Українка отримала найкращу в ті часи освіту. Вона володіла багатьма іноземними мовами, з яких робила чудові художні переклади, знала Леся і латинську мову. Переконавшись в цьому можна, перечитавши епістолярну спадщину поетеси, де вона часто використовує “вкраплення” на латинській мові [3;4;5;6]. В творчості поетеси яскраво представлена багата емоційно-естетична палітра античних ідей і образів (наприклад, поеми “Кассандра”, “Іфігенія в Тавриді”). Інколи Леся Українка добирає і латинські назви своїм поезіям: “Fiat pox!” [3, с.141], “Ave regina!” [3,с.147], “Contra spem spero!” та ін. [3, с.56]. “Contra spem spero!” – вірш, назва якого з латини перекладається “Без надії сподіваюсь” – вважається девізом, творчим кредо Лесі Українки, демонстрацією її незламного оптимізму. Назва поезії “Slavus-Sclavus” також латинська. Редакторами зібрання ця назва перекладається як “Слов'янин – раб” [3, с. 239]. Чому саме такий переклад – не вказується. У примітках наголошу-

ється лише, що даний вірш друкується за першодруком із журналу “Народ” [3, с. 415]. Чи мала сама поетеса на увазі саме такий переклад, таке тлумачення його ми й намагатимемося з’ясувати в даній статті.

Для детального аналізу потрібно з’ясувати походження слів *slavus* та *sclavus*, їх переклад і тлумачення в різні періоди історії людства та на сучасному етапі, і знайти відповідь на одвічне запитання: чи й насправді назва “слов’янин” походить від слова “раб”?

Етимологічний словник української мови вказує, що термін “слов’янин” загальноприйнятої етимології не має, і найбільш переконливе виведення від певного гідроніма: *др. Словутичь “Дніпро”, р. Служа та ін.* [1, с. 307].

Wiki – словник, цитуючи етимологічний словник української мови, зазначає, що термін “слов’яни” загальноприйнятої етимології не має [12]. Існують кілька версій походження етноніма “слов’яни”:

“Назва має топонімічне походження; можливо, це назва одного слов’янського племені, що згодом поширилась на всі народи. Конкретний топонім надійно ототожнити не вдається, ймовірно, це назва ріки; порівн. Славутич (Дніпро); назви рік Служа, а також польські назви рік *Sława*, *Sławica*, сербське Славница. Ці гідроніми походять від індоєвропейського кореня зі значенням “обмивати”, “очищати”. Вказувалось на литовське село *Šlavėnai* на річці *Šlavė* як на точну етимологічну паралель назви “словене”, що утворилась при цьому від гідроніма.

Часто етимологію самоназви пов’язують зі словом “слово”. Згідно з цими переконаннями, “слов’яни” – люди, що говорять “словами” (тобто по-нашому). Порівняно із цим назва неслов’янського (тобто іншомовних племен) – нѣмци “німі”. Аналогічного походження самоназва албанців – *shqiptarët* (“ті, що зрозуміло говорять”). Ця етимологія відкидалась багатьма авторами через те, що етноніми на “-фне”, “-яні” пов’язані практично завжди з топонімами, а не з абстрактними поняттями. Етимологія самоназви походить від індоєвропейського кореня **kleu-*, основне значення якого “чути”, і часто трапляється в різних уживаннях у значенні “слава” й “популярність”. Отже, слов’яни – це “знамениті люди”, тобто люди, про яких чути, про яких іде погослос, слава. Ця точка зору, популярна в XIX столітті, нині фактично не має прихильників...

Назва пов’язана зі *slaυos* – народ, порівн. *грец. λαός*.

Писемні пам’ятки з VI століття чітко говорять про словен (словѣне) і про словенську (словѣнської) землю, вагомі ратні досягнення сло-

в’ян, особливо на землях Візантії, де слов’яни, ймовірно, і одержують грецький варіант своєї назви – *sklabos* (читається як *sklāvs*), що його пізніше запозичують інші європейські мови в різних трансформаціях. Слов’янські люди своєю хоробрістю, відданістю і працьовитістю заслужили собі добру славу в античному, а потім і ранньосередньовічному світі Середземномор’я [12].

Оксфордський словник англійської мови [11] засвідчує стосовно англійського слова *slave*, що означає “раб”, його походження: слово зустрічається в середньовічній англійській мові, походить від старофранцузького *esclave* = середньов. лат. *sclavus* “слов’янин”. Німецькою *rab* – також *Sklave*, французькою – *esclave*, іспанською – *esclavo*. Як зазначає оксфордський словник, а також спеціальні етимологічні словники, всі ці назви походять від назви “слов’янин”. Обставина, що, без сумніву, вражає: слово, що в усіх західноєвропейських мовах означає поняття “раб”, походить від слова, що означає “слов’янин”. І даний факт настільки важливий, що вимагає детального вивчення та пояснення. Оксфордський словник після слова *Slav* (“слов’янин”) додає в дужках “(captive)” – “полонений”, мається на увазі, що європейці цивілізовано воювали зі слов’янами, та, перемігши, використовували їх як рабів. Проте дана версія не витримує критики. Невже слов’яни воювали від Німеччини до Іспанії та скрізь терпіли поразку? Чи більше жодна нація не воювала з німцями, чи римляни не воювали, наприклад, із фінкійцями? Адже латиняни, які завоювали кельтів та продавали їх у рабство сотнями тисяч, не називали рабів кельтами. Тоді за які ж такі “заслуги” слов’яни отримали подібного роду привілеї?

Питання походження назви “слов’янин” завжди викликало жвавий інтерес. І в різні періоди історії розвитку людства відповідь на нього звучала по-різному. Більше того, у XVIII–XIX століттях в західноєвропейській публіцистиці навмисне поширювались ідеї, що, ніби, саме слово “слов’янин” походить від латинського, або грецького слова зі значенням “раб”. Початок цьому покладено ще у XVIII столітті. Ще Ф.М. Достоевський у своєму “Щоденнику письменника” вів із цього приводу полеміку [9, с. 63, 382]. Вона не затихає і сьогодні. А що стосується ідеї про походження слова “слов’янин” від назви рабів, то на сьогоднішній день наука її не розглядає і визнала помилковою, чи слов’янофобською. Докладно про полеміку щодо походження назви “слов’янин” та власну докладну версію походження даної назви досить конкретно виклав та навів незаперечні докази правоти власної версії С.В.Іванов у своїй статті “Торг в країні східних слов’ян” [2]. Ми цілковито пристаємо до думки

пана С.В. Іванова, котрий відносить походження назви “слов’янин” до середньо-грецької мови, в якій слово “раб” походить від грецького дієслова *skyleío*, який означає “добувати військові трофеї”, а 1-ша особа однини виглядає як *skyláo*. Дана версія викладена у Ф. Ключе [10, с.824]. Виходить, що грецьке слово *sklave* “раб” походить від грецького ж слова, початковим значенням якого було “захоплений на війні”, “полонений на війні”. Отже, немає нічого спільного зі словом “слов’янин”, яке є назвою цілого народу.

Такий стан речей на сьогоднішній день. А в ХІХ столітті, як зазначено, панувала західноєвропейська версія, котра й ототожнювала походження поняття “слов’янин” зі словом “раб”. І дана думка була поширена та прийнята багатьма прогресивними громадськими діячами, істориками, письменниками. Міг бути з нею знайомий і, можливо, дотримуватися тієї ж думки і визначний український історик, письменник і громадський діяч М. Драгоманов (1841–1895), який був духовним наставником молоді поетеси Лесі Українки. Вона черпала з джерела його мудрості, намагалася у всьому рівнятися на М. Драгоманова, бути гідною його розуму і таланту, стати послідовницею його праць. Ми не беремося остаточно стверджувати той факт, що і М. Драгоманов, і Леся Українка були прихильниками ідеї ототожнення назв “слов’янин” та “раб”, проте і не відкидаємо таку думку. Тим паче, що в 1894–1895 роках Леся Українка живе у Болгарії у сім’ї свого дядька М. Драгоманова, читає багато книг із його бібліотеки, вивчаючи праці видатних представників європейської прогресивної думки. Саме в цей час і задумує молода поетка новий цикл “Невільничих пісень”. Саме в цей час і виходить друком у журналі “Народ” поезія “Slavus – Sclavus”, в якій Леся Українка духовно возвеличуючи дух слов’янщини, із болем в душі та серці викриває, проте, рабську покору, притаманну нащадкам славетного імені.

Тепер, куди не глянь, усюди слов’янин

На себе самохідь кладе кайдани,

І кажуть всі: варт віл свого ярма,

Дивіться, як покірно тягне рало! [3, с.239].

Такі певною мірою песимістичні рядки виникли, ймовірно, внаслідок такого ж песимістичного настрою, в якому перебувала в той період сама поетеса. Вона пише про це в листі до М.І. Павлика: “...Рік на чужині ... Боже мій, для нас тепер скрізь чужина, навіть і в рідній землі...” [4, с. 298]. Проте вона любить свою Батьківщину і в іншому листі пише: “... а я на Україну (виділено за текстом) (а знаєте, таки є щось в цьому слові!...)” [4, с. 302]. Патріотка до глибини душі. Патріотизм та глибокій біль за долю народу, протест проти рабства душі – головні

ідеї поезії “Slavus – Sclavus”. Але чи мала на увазі Леся Українка, даючи таку назву своїй поезії, переклад та тлумачення слова “Sclavus” як “раб”? Якщо взяти до уваги ту обставину, що так вважали більшість науковців того часу, а поетеса, як освічена людина вочевидь була знайома з їх працями, а також, якщо врахувати настрої самої Лесі в період написання вірша та проаналізувати текст поезії, можна припустити такий переклад назви. Авторка поезії не дає ані стверджувальну, ані заперечну відповідь на запитання: Чи раб слов’янин?, коли з гіркотою зауважує: “...ймення слов’янина недарма / Синонімом раба між людьми стало!” [3, с.239].

На нашу думку, не можна категорично стверджувати, що поетеса ототожнювала поняття “слов’янин” і “раб”; вони для неї були швидше “синонімами”. Творчість видатної української поетеси багатогранна в своїй величі й красі, і до сьогодні ще не до кінця вивчена. Є в ній ще багато незвіданого і такого, що чекає на відкриття.

Література

1. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 5: Р–Т / уклад.: Р. В. Болдирев та ін. – 2006. – 704 с.
2. Іванов С.В. Торг в країні східних слов’ян [Електронний ресурс] / С.В. Іванов. – Режим доступу до статті : http://lujicajazz.narod.ru/slavian_i_sklavus.html.
3. Леся Українка. Поезії / Леся Українка // Зібрання творів : у 12 т. / редкол.: Шабліовський Є.С. (голов.ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1975. – Т.1: Поезії. – 1975. – 448 с.
4. Леся Українка. Листи / Леся Українка // Зібрання творів : у 12 т. / редкол.: Шабліовський Є.С. (голов.ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1975. – Т.10: Листи. – 1978. – 542 с.
5. Леся Українка. Листи / Леся Українка // Зібрання творів : у 12 т. / редкол.: Шабліовський Є.С. (голов.ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1975. – Т.11: Листи. – 1978. – 480 с.
6. Леся Українка. Листи / Леся Українка // Зібрання творів : у 12 т. / редкол.: Шабліовський Є.С. (голов.ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1975. – Т.12: Листи. – 1979. – 696 с.
7. Маланюк Євген. Нариси з історії нашої культури / Є.М. Маланюк. – К. : АТ Обереги, 1992. – 80 с.
8. Франко І.Я. Данте Аліг'єрі. Характеристика середніх віків. Життя поета і вибір із його поезії / І.Я. Франко // Зібрання творів : у 50-и т. / редкол.: Е. П. Кирилюк (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1974. – Т.12. – Редкол.: Е.П. Кирилюк (голов. ред.) та ін. – 1978. – 690 с.
9. Ф. М. Достоевський. Дневник писателя за 1876

- год. Май – октябрь / Ф.М. Достоевский // Полное собрание сочинений : в 30 т. / [редкол.: В. Г. Базанов (гл. ред.) и др.]. – Л. : Наука, 1985. — Т. 23. / [текст подгот. и примеч. сост. Н. Ф. Буданова и др.]. – М., 1990. – 450 с.
10. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache [Kluge. Bearb. von Elmar Seebold]. – Berlin; New York : de Gruyter, 2002. – 1023 S.
11. The Concise Oxford Dictionary of Current English [9th ed. / edited by Della Thompson.]. – Oxford : Clarendon Press ; New York : Oxford University Press, 1995. – 1673 p.
12. Wikipedia [Электронный ресурс]. – Режим доступа до енциклопедії: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Слов'яни>.

The present paper is an attempt to solve a mystery of the title of Lesya Ukrainka poetry. In focus is an etymology of the Latin nouns Slavus – Sclavus and their translation into Ukrainian as "Slav is a slave".

Key words: *Lesya Ukrainka, etymology, Latinism, intellectual culture, translation.*

Осуществлена попытка раскрыть тайну названия поэзии Леси Украинки. Исследована этимология латинских имен существительных Slavus – Sclavus, а также описаны размышления по поводу целесообразности перевода названия как “Славянин - раб”.

Ключевые слова: *Леся Украинка, этимология, латынизм, духовная культура, перевод.*